

TEXTY

O filologickém odkazu Maksima Šapira a jeho stati „Přiblížení k obecné teorii verše“

Igor Pilščíkov

Ruský literární vědec, versolog a lingvista Maksim Iljič Šapir (1962–2006) byl jedním z nejtalentovanějších vědců své (a nejen své) generace. Stihl toho udělat mnoho, přestože zemřel velmi mladý — tři týdny před svými čtyřiačtyřicátými narozeninami.

V odborných periodikách začal publikovat v polovině osmdesátých let ještě jako student filologické fakulty Moskevské státní univerzity (MGU), kterou absolvoval s vyznamenáním v roce 1994. V roce 1999 obhájil dizertaci, v roce 2000 se stal doktorem filologických věd. V letech 1992–1993 bádával v soukromém archivu Romana Jakobsona na Harvardově univerzitě a Massachusetts Institute of Technology. V letech 1994–2001 přednášel versologii na filologické fakultě MGU. Od roku 2000 působil jako vědecký pracovník v Ústavu světové kultury MGU, od roku 2003 byl tamtéž vedoucím vědeckým pracovníkem, od roku 2001 byl vedoucím vědeckým pracovníkem Ústavu jazykovědy Ruské akademie věd. Šapir je autorem knih *Universum versus: Jazyk — stich — smysl v ruské poezii XVIII–XX vekov* (Moskva 2000, sv. I, 544 s.; sv. 2 — v tisku) a *Statji o Puškině* (Moskva 2009, 400 s.). Uveřejnil více než 150 statí o teorii a dějinách ruského verše, lingvistické poetice, historické stylistice, dějinách ruské literatury, textologii, dějinách filologických věd a jiných disciplínách. V roce 1994 spolu s autorem těchto řádků založil dvoujazyčný časopis o ruské a teoretické filologii *Philologica* (vyšlo osm svazků; devátý svazek věnovaný Šapirově památce se připravuje do tisku; spolu s časopisem vychází také vědecká knižní edice *Philologica russica et speculativa*).

Šapir důsledně hájil filologický přístup k jazykovým a kulturním jevům, který kombinoval metodologii literární vědy a lingvistiky. Toto pojetí filologie má v ruské tradici původ v díle Grigorije Vinokura. V osmdesátých letech uplynulého století byl jedním z nemnoha Vinokurovových následovníků právě Šapir, který dokázal syntetizovat výsledky dvou větví formalismu —

na jedné straně petrohradského OPOJAZu (především Jurije Tyňanova) a na druhé straně Moskevského lingvistického kroužku (MLK). Propagátorem MLK v strukturalistické i poststrukturalistické epoše byl versolog Michail Gasparov (1935–2005), kterého Šapir považoval za svého neoficiálního učitele, v jehož díle pokračoval a s nímž (jako každý vynikající žák) často nesouhlasil a polemizoval. Šapir navíc jako metodolog a praktik účinně využil konkurenčních, někdy antagonistických tendencí uvnitř samotného Moskevského lingvistického kroužku — špetovskou fenomenologii Maksima Kenigsberga, Vinokurův fundamentální filologismus, Jakobsonův strukturalismus a statisticko-pravděpodobnostní přístup Borise Jarcha. Šapir uveřejnil řadu zakladatelských prací, věnovaných odkazu a biografii těchto vědců, pro tisk připravil Vinokurovy *Filologičeskije issledovanija* (Moskva 1990, 452 s.) a první vydání Jarchovy práce *Metodologija točnogo literaturoveděnija* (Moskva 2006, 960 s.; spolu s M. V. Akimovovou a autorem těchto řádků). Tato vydání jsou opatřena rozsáhlými komentáři, které propojují tuto revoluční epochu bádání se současností.

Jak už bylo řečeno, Šapirův talent se projevil v celé řadě filologických disciplín, přičemž v mnoha se mu podařilo objevit nové vědecké oblasti (srov. Andrei Dobritsyn: „Les travaux sur la poésie russe de Maksim Šapir“; *Revue des études slaves* 2007, LXXVIII, č. 4; M. V. Akimova, I. A. Pilščikov: „Maksim Iljič Šapir: In memoriam“; *Russian Literature* 2008, LXII, č. 2–4). V první řadě byl však Šapir versologem — versologem par excellence. Jeho versologické studie nebyly nikdy čistě formální: všem aspektům veršové formy (metrice, rytmy, rýmu, strofice) Šapir věnoval pozornost v jejich součinnosti se všemi úrovněmi poetického jazyka (fonetikou, morfologií, syntaxí, lexikem i frazeologií). Šapir aktivně rozpracovával a používal statistické a pravděpodobnostní metody studia verše a poetického jazyka, zkoumal problémy historicko-srovnávací versologie (formální a sémantická derivate veršových rozměrů, evoluce ruské básnické syntaxe aj.). Jeho patrně největším přínosem je však postavení základů k originální a harmonické (i když nedokončené) obecné teorii verše.

Šapirova stať „Přiblížení k obecné teorii verše“ je přepracovaným textem referátu z mezinárodní konference Slavjanskij stich. Lingviščeskaja i prikladnaja poetika (konference se konala v Sankt-Petěrburgu 23.–27. 6. 1998, sborník vyšel v Moskvě 2001, edd. M. Gasparov, A. Prochorov, T. Skulačeva). Stať byla otištěna v materiálech této konference a v Šapirově knize *Universum versus*. Východí tezí této programové práce je tvrzení, že „doposud neexistuje teorie verše jako jednotná vědecká disciplína“. Hlavní úkol stati proto spočívá ve snaze položit základy této teorie, předložit definice základních versologických pojmů, které si nebudou protirečit. Šapir se domníval, že k dosažení tohoto cíle je třeba nalézt jednotný přístup ke třem základním teoreticko-versologickým otázkám — vztah verše a prózy, verše a jazyka, verše a významu.

Šapir byl přesvědčený, že se musí začít otázkou *verše* jako takového a jeho odlišení od *prózy*. Ve studii „Versus« vs »prosa«: prostranstvo-vremja poetičeskogo těksta“ (1995), která v knize *Universum versus* předchází stati „Přiblížení k obecné teorii verše“, Šapir ukázal, že jakýkoli verš představuje systém průběžných závazných členění, které v textu strukturuje doplňující (čtvrtý vzhledem k řečové, jazykové a sémiotické souřadnici) rozměr, jehož jednotky jsou mezi sebou spojeny paradigmaticky, tedy jako realizace jednoho invariantu podobně jako etické (jednotky parole) a émické (jednotky langue) jednotky jazyka. Z této definice se ve stati „Přiblížení k obecné teorii verše“ deduktivně odvozují všechny ostatní teoreticko-versologické pojmy: *verzifikační systémy*, *metrum*, *rytmus*, *rým*, *strofa*, *pevná forma* aj.

Zajímavé je, že k představě o čtyřech rozměrech poetického textu zároveň se Šapirem přišel také Miroslav Červenka, který však syntagmatickou (řečovou) a paradigmatickou (jazykovou) souřadnici nedoplnil sémiotickou a veršovou, ale dvěma textovými — intratextovou a intertextovou (studie „Čtyři dimenze literárního díla“ [1994, vyd. 1996]). Červenkovy a Šapirovy názory jsou si bližší, pokud jde o Jakobsonovu teorii o poetické funkci jako reorganizaci syntagmatiky podle zákonů paradigmaticky: oba ke svým poetologickým teoriím dospěli tak, že se odrazili a vymezili proti Jakobsonově *Linguistique a poetice* (viz zmíněná Červenková studie a Šapirův referát „Problema granicy sticha i prozy v svetě lingvističeskogo učeniija R. O. Jakobsona“, pronesený v Moskvě na jakobsonovském mezinárodním kongresu roku 1996).

Šapir byl jako metodolog vědy věrným následovníkem Karla Poppera a lépe než kdokoli jiný chápal, že vědecké tvrzení je ze své podstaty vyvrátitelné. Šapir toužil po tom, aby se o jeho vědeckých teoriích diskutovalo, aby byly zamítnuty, pokud by se prokázala jejich nevhodnost, a pokud by se neprokázala, aby byly přijaty jako všeobecně závazné. Výzvou k takové čestné a otevřené diskuzi končí stat „Přiblížení k obecné teorii verše“, která nyní vychází v českém překladu.